

**Уніфікація суб'єктів правовідносин
у різних галузях процесуального права України**

Курило Микола Петрович, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правосуддя Сумського національного аграрного університету

Постановка проблеми у загальному вигляді. Одним з актуальних питань, яке обговорюється дослідниками різних галузей процесуального права, є питання визначення суб'єктного складу процесуальних правовідносин. Необхідність всебічного аналізу суб'єктів різних галузей процесуального права науковці вбачають у тому, що категорія «суб'єкт процесуального права» належить до провідних категорій юридичної науки й посідає визначне місце в її понятійному апараті, виступає своєрідним інструментом наукового аналізу функціонування процесуальних правовідносин.

Досліджуючи суб'єкти процесуальних правовідносин не можна не зауважити, що кожний суб'єкт наділений своєю специфічною правосуб'єктністю, правами, обов'язками, а також компетенцією та повноваженнями. При цьому треба зазначити, що всі суб'єкти процесуальних правовідносин пов'язані між собою, тобто участь у судовому процесі одних неможлива без участі інших.

Зрозуміло, що чітке визначення змісту кожного із взаємозалежних понять, виявлення особливостей правового статусу кожного суб'єкта правовідносин є необхідним для подальшої правотворчої та правозастосовчої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика суб'єктного складу різних галузей процесуального права привертала увагу багатьох вчених-юристів. Зокрема, цими питаннями займалися М.Й. Штефан, С.С. Алексєєв, М.М. Ясинок, Ю. С. Шемшученко, О.Ф. Скакун, С.В.Ківалов, В.М. Співак, І.В. Решетнікова, В.І. Тертишніков, С.В. Васильєв, В.К. Колпаков, О.П. Рябченко, В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос, В.П. Нагребельний, Л.В. Винар та інші.

Як бачимо, до актуальних і проблемних питань визначення суб'єктів правовідносин зверталися у своїх працях не лише науковці з теорії держави та права, а й галузевих юридичних наук, проте зазначені питання все ще потребують подальших як загальнотеоретичних, так і галузевих досліджень.

Формулювання цілей дослідження. Мета даної статті – визначити та чітко окреслити спільні та відмінні риси суб'єктів різних процесуальних галузей права з метою їх уніфікації в Судовому процесуальному кодексі.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, процесуальні правовідносини виникають тільки між носіями процесуальних прав і обов'язків у процесі здійснення правосуддя.

Цивільне, господарське та адміністративне судочинство має місце лише тоді, коли в судовому процесі беруть участь ключові процесуальні фігури, які в усіх процесуальних галузях права називають сторонами. Саме сторони, вступаючи між собою у процесуальні правовідносини, розкривають перед судом суть свого матеріально-правового спору, підтверджуючи свою правоту засобами доказування з метою отримання як морального, так і матеріального задоволення.

У зв'язку з цим, даючи визначення поняття сторін у цивільному процесі, М.М. Ясинок зазначає, що під сторонами необхідно розуміти осіб, між якими виник спір про право, що підлягає розгляду й вирішенню в судовому порядку [1, с.132]. Як коментує І.В. Решетникова, сторонами в цивільному процесі є особи, які беруть участь у справі, матеріально-правовий спір між якими підлягає розгляду й вирішенню в суді [2, с.35]. Аналогічне визначення поняття сторін, але вже в адміністративно-процесуальному праві дає О.П. Рябченко [3, с.82]. В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос, В.П. Нагребельний та інші вчені зазначають, що під сторонами в господарському процесуальному праві слід розуміти осіб, між якими виник спір з питань матеріальних господарських правовідносин [4, с.72].

Разом з тим ми вважаємо, що найбільш точно визначив поняття сторін М.Й. Штефан. При цьому таке визначення є характерним і для інших

процесуальних галузей права. Зокрема вчений зазначив, що сторонами (partes) у цивільному процесі є юридично заінтересовані особи (громадяни й організації), матеріально-правовий спір між якими є предметом розгляду й вирішення в цивільному судочинстві [5, с.100].

Уніфікуючи поняття «сторін» у судовому процесі, визначення яких давали науковці різних процесуальних галузей права, привертає увагу той факт, що таке поняття завжди пов'язується з наявністю спору про матеріальне право, яке, як правило, є предметом спору в позовному провадженні.

Відповідно до ч.1 ст. 30 ЦПК України такі сторони в цивільному процесуальному праві називаються позивач і відповідач. Аналогічно визначає це питання і ч.1 ст. 21 ГПК та ч.1 ст.50 КАС України.

Разом з тим кожен із вищезазначених процесуальних кодексів у поняття сторін вкладає різний зміст. Так ч.2 ст. 30 ЦПК України зазначає, що в цивільному процесі позивачем і відповідачем можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, а також держава. Позивачами в господарському процесі можуть бути підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі й іноземні), суб'єкти підприємницької діяльності (ст.1 та ст.21 ГПК України). Позивачами в адміністративному судочинстві можуть бути громадяни України, іноземці чи особи без громадянства, підприємства, установи, організації (юридичні особи), суб'єкти владних повноважень. Відповідачем в адміністративній справі є суб'єкт владних повноважень, якщо інше не передбачено цим же Кодексом (ч.2 та 3 ст. 50 КАС). Незважаючи на різний суб'єктний склад вищезазначених процесуальних галузей права, характерною їх рисою є те, що вони є сторонами позовного провадження.

Отже, сторонами у процесуальних галузях права є особи, між якими виник спір про право, яке стало предметом судового розгляду і на цій підставі визначило різну їх юридичну заінтересованість.

Ураховуючи той факт, що процесуальне становище сторін у всіх процесуальних галузях права є однаковим, можна визначити загальні ознаки даних суб'єктів. Зокрема: а) позивач є завжди ініціатором судового процесу; б)

позивач домінує в судовому процесі; в) судові рішення завжди пов'язано з позивачем незалежно від виду судових рішень та представництва його інтересів у судовому процесі; г) позивач є ініціатором примусового виконання судового рішення.

Відповідач у цивільному та адміністративному процесі завжди пов'язаний із матеріально-правовою вимогою позивача, яку той спрямував не до нього, а безпосередньо до суду. Отже, суд на цьому етапі є в повному розумінні цього слова посередником у матеріально-правовому спорі. Виконуючи роль посередника, суд спрямовує вимогу позивача відповідачеві, доводячи до відома останнього заявлені до нього вимоги правового характеру (ст.127 ЦПК, ч.6 ст.107 КАС). Лише в господарському судочинстві позивач позивається до відповідача безпосередньо, спрямовуючи до останнього свій позов, перш ніж направити його до суду, що є нелогічним, оскільки в такому разі суд стає просто статистом в уже розпочатому процесі, хоча ухвали суду про порушення провадження у справі ще й немає. Суддя ж не пізніше трьох днів з дня надходження позовної заяви виносить ухвалу, яку спрямовує до сторін (ч.1ст.64 ГПК).

Таким чином, процесуальний статус відповідача в усіх процесуальних галузях права характеризується: а) персоніфікованою відповідальністю матеріально-правового характеру; б) особистою або через посередника участю відповідача в судовому процесі; в) наявністю судового рішення, яке завжди стосується відповідача; г) витратами відповідача, які пов'язані з виконанням судового рішення.

Незважаючи на чітко визначене процесуальне становище позивача й відповідача (ст. 30 ЦПК, ч.1 ст. 50 КАС, ст. 21 ГПК) в усіх процесуальних галузях права, останнє може змінюватися на протилежне через заявлення зустрічного позову. Так, відповідно до ч.1 ст. 123 ЦПК України відповідач має право заявити зустрічний позов до початку розгляду справи по суті. При цьому даний позов повинен бути пов'язаний із первісним позовом. Аналогічний підхід до цього питання бачимо і в господарському судочинстві (ст. 60 ГПК).

Таким чином, позивач одночасно може мати процесуальний статус відповідача, а відповідач – процесуальний статус позивача. Таку ситуацію можна назвати дворядним судовим процесом, незважаючи на те, що такі позови підлягають об'єднанню в одне провадження, а процесуальне становище сторін при цьому залишається незмінним. Така особливість одночасної зміни процесуального становища позивачів і відповідачів характерна лише для розгляду приватних справ. Адміністративний та кримінальний процеси є публічними, тому така зміна процесуального положення сторін є тут неприйнятною, а значить, ці судові процеси є однорядними. Ця ситуація має місце тому, що законодавець вважає, що в публічному судовому процесі повинні захищатися лише права особи, яка є потерпілою від злочину чи свавілля службовців, а тому злочинці чи службовці не повинні заявляти до потерпілих зустрічні позови.

Разом з тим, незважаючи на ці обставини, характерними особливостями сторін у всіх процесуальних галузях права можна визначити: а) можливість заявлення протилежних матеріально-правових вимог; б) наявність різного процесуального інтересу; в) наявність свого відокремленого суб'єктивного права; г) обов'язковість судового рішення; д) різноплановий підхід до виконання судових рішень.

Іншими суб'єктами процесуальних правовідносин у всіх процесуальних галузях права є треті особи. Процесуальний статус третіх осіб характеризується тим, що вони можуть виступати як на стороні позивача, так і відповідача. Крім того треті особи, які заявляють свої вимоги на предмет спору, можуть вступати в судовий процес як позивачі, висуваючи вимоги як до однієї, так і до обох сторін. Отже, треті особи з пасивного можуть набувати активного стану в разі заявлення самотійного позову на предмет спору. Цьому повинна сприяти самотійна воля такої особи, оскільки таке звернення зумовлює виникнення самотійного процесу, а тому спонукання до цього таких осіб судом неможливе за жодних обставин [6, с.30].

Безумовно, одним з найдискусійніших суб'єктів процесуальних галузей права є представники інтересів сторін та третіх осіб.

Відповідно до ч.1 ст.38 ЦПК України сторона, третя особа, особа, яка відповідно до закону захищає права, свободи чи інтереси інших осіб, а також заявники та інші заінтересовані особи у справах окремого провадження (крім справ про усиновлення) можуть брати участь у цивільній справі особисто або через представника.

Справи юридичних осіб у господарському суді ведуть їх органи, що діють у межах повноважень, наданих їм законодавством та установчими документами, через свого представника (ч.1 ст.28 ГПК). Відповідно до ч.1 ст.56 КАС України сторона, а також третя особа в адміністративній справі можуть брати участь в адміністративному процесі особисто або через представника. Як бачимо, у всіх трьох процесуальних галузях права має місце інститут представництва. Його суттю є представлення інтересів сторін та третіх осіб, заявників та заінтересованих осіб в судових процесах. Таким чином, кожен процесуальний кодекс передбачає одні й ті ж процесуальні дії представника, які він вчиняє на користь інших учасників судового процесу.

Разом з тим процесуальне представництво можливе лише за наявності документів, що підтверджують повноваження представників. Такими документами в усіх судових процесах є довіреність, а для адвоката – ордер (ч.1ст.42 ЦПК, ч.1ст.58 КАС, ст.28 ГПК). Як бачимо, такі документи в усіх процесуальних галузях права також є однаковими, як однаковими є і ті повноваження, які надаються сторонами, третіми особами своїм представникам. Як правило, такі повноваження стосуються питань, пов'язаних із ознайомленням з матеріалами справи, з можливістю брати з них витяги, знімати копії з документів, одержувати копії рішень, ухвал, брати участь у судових засіданнях, надавати докази, брати участь у дослідженні доказів, задавати питання іншим особам, які беруть участь у справі, а також свідкам, експертам, спеціалістам, заявляти клопотання та відводи тощо (ч.1 ст.27 ЦПК, ч.1ст.22 ГПК, ч.3ст.49 КАС).

Як бачимо, представник наділяється одними й тими ж процесуальними правами в усіх судових процесах незалежно від їх юрисдикції. Представництво

може мати місце у формі надання правової допомоги (адвокати, фахівці в галузі права) за безпосередньої участі в судовому процесі сторін та 3-х осіб, коли представник допомагає вести справу з правової точки зору, оскільки всі обставини в судовому засіданні зазначаються самими сторонами чи третіми особами, за якими зберігається їх процесуальний статус.

У той же час існує безліч випадків, коли процесуальне представництво інтересів сторін, 3-х осіб здійснюється за їх відсутності в судових засіданнях, коли представник веде справу як з точки зору правових питань, так і тих процесуальних прав, які йому надані на основі довіреності. Отже, ми говоримо про різновиди договірнього представництва.

Таким чином, інститут договірнього представництва має місце в усіх процесуальних галузях права і є ідентичним і в питаннях процесуальних прав, порядку їх набуття, участі в судових засіданнях, яку він здійснює в межах обумовлених повноважень від імені і в інтересах іншої особи. У той же час М.М. Ясинок зазначає, що процесуальні норми, а не довіритель регулюють процесуальну поведінку представника в судовому засіданні. Що ж стосується процесуальних прав, то довіритель своєю довіреністю надає своєму представнику дозвіл на користування певним обсягом своїх процесуальних прав та встановлює ті процесуальні межі, у яких представник має можливість діяти правомірно [7, с.113]. При цьому процесуальні права сторін, 3-х осіб передбачені й закріплені в усіх процесуальних кодексах (ст.27 ЦПК, ст.51 КАС, ст.22 ГПК). Це означає, що представник має подвійну процесуальну залежність: першу – від загальних процесуальних норм, які регулюють судову процедуру, другу – від тих процесуальних повноважень, які йому надаються довірителем. Такий підхід до змісту договірнього представництва мають усі процесуальні галузі права. З урахуванням даних обставин ми можемо сказати, що інститут договірнього представництва має всі можливості до його уніфікації в Судовому процесуальному кодексі.

Крім того одним із центральних суб'єктів як цивільного, так і господарського, адміністративного і кримінального судочинства є суд.

Безумовно, суд є специфічним суб'єктом процесуальних галузей права, оскільки він не лише здійснює заходи з організації судових процесів, але й виконує обов'язки зі створення судового процесу. Практика показує, що за наявності одних і тих же процесуальних кодексів, які висувають одні й ті самі вимоги до організації та ведення судових процесів, останні відрізняються один від іншого. Це трапляється тому, що судді доволі часто спрощують судові процеси через неповне доведення до сторін їхніх процесуальних прав, неповне розкриття підстав для відводу суддів, нероз'яснення процесуальних підходів до ведення самого судового процесу тощо. Безумовно, у цих питаннях роль суду є винятковою. При цьому саме на суді лежить обов'язок підтримувати рівність сторін перед законом і судом, досліджувати й оцінювати докази на справедливій основі, оскільки цивільний процес, як зазначав В.М. Гордон, є тристоронніми правовідносинами. Це відносини між судом як органом держави, позивачем та відповідачем. Такі правовідносини є складними за своїм складом, але єдині за предметом, заради якого вони виникають і розвиваються [8, 34].

Крім того до суб'єктів процесуальних правовідносин адміністративного, цивільного, господарського процесу слід віднести секретаря судового засідання, судового розпорядника, експерта, перекладача. У науковій літературі дана група суб'єктів отримала назву – особи, які сприяють здійсненню правосуддя [9, 71], особи, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи [10, 33]

Висновки. Таким чином, даючи юридичну характеристику процесуальним суб'єктам різних процесуальних галузей права, вважаємо за можливе стверджувати, що всі суб'єкти мають не лише однакову назву, але діють в однаковій формі судового процесу з однаковим змістом щодо їх процесуальних прав і обов'язків. Однотипними є і їх процесуальні дії в усіх судових процесах незалежно від їх юрисдикційної спрямованості, крім того є однаковими і завдання суб'єктів в судових процесах.

Отже, ми можемо зробити висновок, що такі суб'єкти процесуальних галузей права, як сторони правовідносин, 3-ті особи, їх представники, суд, особи, які сприяють здійсненню правосуддя мають усі можливості для їх уніфікації в єдиному Судовому процесуальному кодексі.

Література

1. Ясинок М.М. Цивільний процес України: підруч. / М.М.Ясинок. – Суми: Вид. «Мак Ден», 2013.
2. Решетникова И.В. Гражданский процесс / И.В. Решетникова – М.: Норма, 2001.
3. Рябченко О.П. Основи адміністративного судочинства в Україні: навч. посібн. / О.П.Рябченко – Суми: Вид. «Мак Ден», 2008.
4. Господарське процесуальне право України: підруч. / [В.Д Чернадчук., В.В.Сухонос, В.П.Нагребельний, Д.М. Лук'янець] ; за заг. ред.. В.Д. Чернадчука. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 72 с.
5. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: підруч. [для студ. юрид.спец.вищ. навч. закл.] – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре»», 2005. – 624 с.
6. Аргунов В.Н. Участие в гражданском процессе третьих лиц с самостоятельными требованиями / В.Н.Аргунов // Советская юстиция. – 1982. – № 8. – С. 30–31.
7. Ясинок М.М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект): Монографія / М.М.Ясинок. – Одеса: Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2011. – 380 с.
8. Гордон В.М. Понятие процесса в науке гражданского судопроизводства. – Ярославль. 1901.
9. Комзюк А. Т. Адміністративний процес України : [навч. посіб.] / А. Т. Комзюк, В. М. Бевзенко, Р. С. Мельник. – К. : Прецедент, 2007. – 531 с.
10. Цивільний процес: [навч. посіб.] / За ред. Ю.В. Білоусова. – К.: Прецедент, 2005.

У статті розглядаються спільні та відмінні риси суб'єктів різних процесуальних галузей права, чітко визначаються складові цієї важливої процесуальної категорії.

Ключові слова: процесуальні суб'єкти, сторони, позивач, відповідач, представник, треті особи, суд, особи, які сприяють здійсненню правосуддя.

The article examines the common and distinctive features of the subjects of the various procedural branches of the law, shall be clearly defined by the components of this important procedural category.

Keywords: procedural subjects, the parties, the plaintiff, the defendant, representative of the third person, the court, the person, which facilitate the implementation of justice.

В статье рассматриваются общие и отличительные черты субъектов различных процессуальных отраслей права, четко определяются составляющие этой важной процессуальной категории.

Ключевые слова: процессуальные субъекты, стороны, истец, ответчик, представитель третьего лица, суд, лица, способствующие осуществлению правосудия.